

Tilhøvet millom by og land hev endra seg mykje i dei siste 150-åri. Byane hev ekspandert, medan bygdene hev gjenge sterkt attende. Dette hev m.a. gjeve seg uttrykk i store flyttestraumar frå bygdene inn til byane på 1950- og 1960-talet. I Bergen og omlandet kann ein slå fast at denne ålmerne tendensen kann ettervisast her. Men det er like vel verd å gå ned på detaljplan å peika på korleis Bergensområdet og Hordaland Fylke hev vorte påverka av samfunnsveksten. Eg vil krinna mykje um daningi av storkommunen Stor-Bergen i 1972. Bergen kom inn i Hordaland fylkeskommune på same tid. I dei siste 25-åri kann me slå fast at byane ikkje hev havt serleg tilflytting frå bygdene. Ein kan spyrja seg kvifor bygdene hev vist seg å ha mest lik so stor livskraft som byane i dei siste 25-åri? Eg skal kasta ljøs på denne problemstillingi med å visa til folketalsutviklingi og den økonomiske politikken som hev vorte førd i Bergen og på Sotra. Det er serleg den statlege næringspolitikken eg vil gjera eit midtpunkt av i denne oppgåva.

Det verkar opplagt å tru at det som gjekk til i Bergen og Hordaland fyrr og etter 1972 hev samanheng med einskildumråde som busetnad, samferdsla, næringsliv og sosial mobilitet. Men det er ikkje nok berre å peika på omskifte innanfor desse områdi. Det er òg grunn til å sjå nærmare på t.d. kommunale tilmåtingsstrategiar. Oddbjørn Bukve hev undersøkt kommunale tilmåtingsstrategiar m.a. på 1960- og 1970-talet. Han etterviser at det vart lettare for småe kommunar å trekkja til seg næringsyslar på 1970-talet og serleg på 1980-talet. Det hev vore statleg politikk å yverføra meir andsvar til kommunane i næringspolitikken. Denne kommunale endringi kann kanskje hanga saman med at Bergen hev vorte og er underlagd dei offentlege prosessane som ligg til staten og dei einskilde småkommunane i Hordaland og fylkeskommunale planleggjingsstrategiar. Etter 1972 hev det kannhenda vorte vanskelegare for Bergen-kommune å hevda seg andsynes umlandet.

I oppgåva vil eg nytta uttrykket Stor-Bergen både fyrr og etter 1972. Med Stor-Bergen meiner eg det som vart Bergen-kommune etter 1972. Når eg berre skriv Bergen tenkjer eg nesten alltid på det som til kvar tid vert kalla Bergen kommune. Bydelane Fana, Laksevåg, Asane og Arna var eigne kommunar fyrr 1972, men etter 1972 hev me fenge eit meir omfattande syn på Bergen. Omlandskommunane hev vorte ein del av Bergen. Difor kann ein kjenna trong til å understreka tilknyttingi til Bergen fyrr 1972. Elles vil eg umtala Asane, Arna, Laksevåg og Fana som umeigriskommunane eller umlandskommunane.

BERGEN OG STOR-BERGEN 1945-1970

I perioden millom 1900-1946 spreidde folketalsveksten innnanfor Stor-Bergen seg jamt millom det opphavlege Bergen og kommunane omkring byen. Folketalet i Bergen vaks med 33.500 innbyggjarar, medan folketalet i kommunane Fana, Laksevåg, Askøy og Asane gjekk fram med 28.000 innbyggjarar.¹ I etterkrigstidi skulde det verta annorleis. I 1945 var Bergen prega av bustadnaud. Bustadnaudi førde til at 2700 søkjarar fekk ein sjølvstendig eller millombils-bustad,² Grønlie³ syner ein taluppsett yver folketalsveksten i umeigriskommunane millom 1946 og 1970. Det er serleg tri kommunar som veks mykje. Det er Fana, Laksevåg og Asane. Millom

1946 og 1970 gjekk folketalet i Fana upp med umlag 24 000 innbyggjarar. Laksevåg auka i same perioden folketalet sitt med umlag 11.500 og Asane auka med umlag 12 000 innbyggjarar. I denne perioden frå 1945 til 1970 var folketalet i det opphavlege Bergen-sentrum i ein veik nedgang. Bergen fekk vida ut grensone i 1955, men ikkje ein gong innlemingi av Fyllingsdalen kunde yta vederlag for den sterke busetnadsamlingi i umeignskommunane. Må ser altso at umlandskommunane aukar folketalet, medan Bergen kommune ikkje hev nokon folketalstvokster å bry seg med. Det ser ut til at bustadnaudi som prega Bergen like etter krigen løyste seg ved at folk flytta ut av Bergen-sentrum.

På same tid som busetnaden vaks i grannekommunane, betra samferdsla millom Bergen og umlandet seg mykje. Innfartsårene til Sentrum vart utvikla gjennom bruar og tunnelar. Puddefjordsbrui, Løvstakkstunnelen og Eidsvågstunnelen er gode døme på gjeremål innan vegferdsla i området kring Bergen. Umlag på midten av 1960-talet byrja dei gamle båtane til umrådi i Nordhordland å verta avløyste av ferjedrift. Dei gamle båtane som frakta folk sjøvegen vart lite tillokkande for dei som skaffa seg privatbil, og det vart kortare reisetid med buss for dei som ikkje hadde eigen bil. Ei av dei største nyvinningane i samferdsla etter 1945 var truleg massebilismen. I 1959 hadde Bergen 60 bilar per tusen innbyggjarar. I 1969 var dette talet nærmost tridubla til 175.1. bilar per tusen innbyggjarar. Grønlie peikar på at fyrr og like etter 1945 låg arbeidstadene tett upptil bustadene til arbeidstakarane. Han viser sameleis til at 60 prosent av arbeidstakarane hadde 20 minuttar gangtid eller mindre til arbeidet. I 1960-åri reiste kvar innbyggjar i Bergensregionen jamt over 5,1 kilometer når han skulle til arbeid.

I 1945 var det varerasjonering og handelen i Bergen hadde ingen merkande auke fyrr ut på 1950-talet. På 1960-talet gjekk handelen attende att. Sysselsetjingi innanfor sjøfarten gjekk òg attende etter kvart på 1960-talet. Industrien i Bergen gjekk fram inntil tidleg på 1960-talet. Samstundes med at industrisysselsetjingi gjeng attende i Bergen frametter på 1960-talet, kann me spora ein framgang i umlandet. Millom 1954 og 1969 gjekk talet på sysselsette i Bergensindustrien ned med meir enn 1000 arbeidstakarar. Umlandet aukar sysselsetjingi frå 1954 til 1969 med umlag 3000 arbeidstakarar i industrien. Gjennom heile perioden frå 1945-1970 auka talet på offentleg tilsette. På slutten av 1950-talet hadde industrien eit yvertak på 4000 arbeidsplassar. I 1969 var like mange sysselsette i det offentlege som i industrien.

Det er ikkje lett å tenkja seg til nokon eintydig grunn-til at Bergen-kommune vart utvida i 1972. Mange i umlandskommunane hevda at dei greidde seg godt på eigi hand. Dei tykte det var viktig at dei sjølve kunde prioritera kvar utbyggjingar av bustader og verksemdar skulle bera til. Dei frykta fjernstyring og utbyggjingspress innanfor ein stor-kommune. Arbeidarpartiet meinte derimot at store einingar ville gjeva gode høve for arealdisponering og langtidsplanleggjing. Bergen kommune argumentera nok for storkommunen med umlag tilsvarande grunngevingar som Arbeidarpartiet, men det var òg eit viktig argument for Bergen-kommune at kommunen vart tappa for dei rikaste skatteytarane som flytta ut og busette seg i

umlandskommunane. Bergen Kommune og Arbeidarpartiet vann fram i dei offentlege avgjerdsprosessane, trass i motstand frå dei borgarlege partii, 7.

Ei viktig orsak til samanslåingi var nok dei sentrumsfunksjonane som Bergen råde yver. Slike sentrumsfunksjonar kann knytast til t.d. skule og utdanning, fritid og underhaldning og varehandel. Med massebilismen vart dei lokale nettverki innanfor umlandskommunane lite viktige. Umlandskommunane hadde vore mykje undergjevne Bergen tidlegare. Dei vart det endå meir då det gjekk snøggare å reisa til Bergen-sentrum. Kvar gong ferdsleårene betra seg, vart sentrumsfunksjonane til Bergen meir tiltrekkjande. I ettertid hev ein sett at det hev vakse opp store lokale kjøpesentra som hev freista å taka opp tøvlingi med Bergen-sentrum, men slike kjøpesentra fanst ikkje fyrr 1970.

OFFENTLEGE AKTØRAR OG NÆRINGSGLIV

Næringsvoksteren i Stor-Bergen på 1950- og 1960-talet var prega av at verksemdene rasjonaliserte og umstelte seg, 8. Berge Furre 9 meiner at industrien greidde å umstella seg tolleg bra i landsmålestokk på 1960-talet. Han peikar på fleire grunnar til dette. Det var m.a. god tilgang på arbeidskraft frå primærnæringsane. I denne perioden kann me slå fast fråflytting frå Sotra-Øygarden-området.

I desse framgangsári vart det lagt viktige velferdspolitiske mål. På 1950 og 1960-talet innførde ein statlege trygdeordningar. Viktige utjamningspolitiske mål var knytte til fylkeskommunen og einskildkommunane. Fylkeskommunen og kommunane skulde syta for at sosiale gode som undervising og helsevern, næringsliv og sysselsetjing skulde spreidast jamt millom kommunane. I dei fleste område førde dette til ei sentralisering. Tidlegare var Sotra-området prega av mange småsamfunn. Utetter på 1960- og 1970-talet fækk området eit meir samlande preg. Dei som budde på Sotra kom meir i beinveges kontakt både med kvarandre og med bergensarane. Sotrabruet som kom i 1972, korta sterkt ned på reisetidi til Bergen-sentrum. Furre 10 slår fast at utviklingi mot fleire tettstader førde med seg at:

" I 1970 budde to tredelar av folket i byar og tettstader, ein million fleire enn i 1950. Dei kraftige strukturendingane omskapte bygda meir enn byen. Det tradisjonelle bygdesamfunnet vart radikalt omskipa både å sjå til og å leva i. Kulturlandskap, busetjing, næringsliv var inne i dryge skifte."

I dei siste 25-ári kann ein peika lauseleg på at folketaalsvoksteren i kommunar som Fjell, Sund, Os og Askøy er vel so stor som i Bergen. I perioden frå 1946 fram til 1970 var Stor-Bergen fullstendig dominerande både i sysselsetjings- og næringsssamanheng. Det same kann ein ikkje segja i dag. Folketalet i Fjell kommune auka med 265 mellom 1950 og 1960. Framgangen i denne tiårsbolken var knapt stort meir enn eitt årleg fødselsoverskot på mellom 25 og 30 personar per år. Frå 1983 fram til no på 1990-talet har folketalet auka med omkring 3500 personar i Fjell. Frå 1946 til 1970 auka

folketalet i Sund kommune med 145 personar. Frå 1970 til no i 1990-åri hev Sund kommune auka innbyggjartalet sitt med umlag 1400 personar. Millom 1973 og 1983 hadde Os og Askøy samla ein folketalvokster på kring 10 000 innbyggjarar".

Det er naturleg å setja dette omskiftet i samband med den statlege utjavnings- og næringspolitikken som er knytt til kommunar og fylke. Etter kvart som statlege velferds mål vart nådde byrja staten å nytta kommunane og fylki til å halda uppe den spreidde busetnaden. Men det er for lett å segja at det berre var statlege krefter som stod bak. Næringsdrivande fyretak søkjer seg mot dei stadene der det er gagnleg å setja i gang med ei verksemd. I tidbolken mellom 1946 og 1970 var det nok av tomteland innanfor Stor-Bergen, men seinare hev det vorte mindre land å byggja ut på. Dessutan må ein peika på dei teknologiske nyvinningane som hev gjort det lettare å etablere seg lenger og lenger undan Bergen-Sentrum.

I 1964 kom byane med i fylkeskommunen. Men storbyane Oslo og Bergen vart verande eigne fylke. Bergen kom inn i Hordaland fylke i 1972. Mot midten av 1970-åri hadde fylki fenge styringsorgan som var tufta på direkte val. Fylki fekk òg eigen finansiering i form av direkte skattleggjing og fylki fekk eigen administrasjon.¹² I dei siste 25 åri ser det ut til at denne framvokstaren hev vore med å jamna ut tilhøvi millom Stor-Bergen og øy- og bygdekommunane omkring. Fylkeskommunen hev spela ei viktig rolle i vegbyggjingi saman med kommunane og staten. Det fylkeskommunale velferdstilbodet og den gode infrastrukturen som hev kome til hev gjort det meir attraktivt å bu i det som tidlegare var perifere strok. Men serleg viktig må det vel vere at kommunane hev vorte nytta som ein lekk i den statlege næringspolitikken.

DEN STATLEGE NÆRINGSPOLITIKKEN OG KOMMUNANE

På 1960- og delar av 1970-talet var det statleg politikk at kommunane skulde driva med planleggjing og tilretteleggjing. Kommunane skulle syta for tomter, vegar, energi, vatn og avlaupsanlegg. Men verksemdene arbeidde stort sett med eigne næringstiltak åleine. Dersom det offentlege greip inn i næringstiltaki, var det statlege finansierings- og rådgjevingsorgan som gjorde det.¹³ Kommunane arbeidde med å trekkja til seg næringsliv ved å leggja til rette for nye grunnleggjingar. Dette vart kalla akkvisjonsstrategi. Frå umlag 1978 vart tiltaksarbeid viktigare. Kommunane byrja å få høve til, og det vart venta at dei skulde byggja ut dei lokale ressursane i kommunen. Kommunane vart både organisator og verksemdsetablerar. Tiltakssektoren vaks.

På midten av 1970-talet vart det klart at det løyvd DU-midlar på ein uheldig måte. Dei mest fråflyttingsråka område fekk ikkje so mykje midlar som dei hadde krav på. Område som hadde ein aktiv industri og samstundes hadde gode kontaktar i statlege organ kunde ha stor utteljing av DU-midlane, medan andre kommunar utan tilsvarande apparat hadde langt frå maksimal utteljing. Konklusjonen frå statleg hald var enkelt sagt at kommunane måtte verta meir aktive i næringsutviklingi sjølve. Mot slutten av 1970-talet og noko fram på 1980-talet hadde staten fleire prøveprosjekt i gang. Der fekk kommunane etter måten frie hender til å driva næringsplanleggjing. Mot

slutten av 1980-talet og utetter hev den kommunale næringsutviklingi vorte formalisert frå statleg hald. Kommunane må leggja fram planar for næringspolitikken m.v.

Bergen-sentrum hadde ei positiv industriutvikling fram til 1961. Etter den tid var det umlandskommunane innanfor Stor-Bergen som hadde industrivokster. Ein grunn til at umlandskommunane vaks var nok at Bergen-sentrum fungerte som ein tilflyttingsstad. Dei som kom frå landkommunane i Hordaland og flytta til Bergen, kom fyrst til Bergen-sentrum seinare flytta dei ut i dei nye bustadområdi som vart reiste i umlandskommunane i Stor-Bergen. I Bergens Tidende for 23 februar 1993 legg avisa fram tal som syner at sentrumsbydelane som jamt over høyrde inn under Bergen etter 1972 har langt færre sjøelveigarar millom innbyggjarane sine. Det som idag vert omtala som bydelen Bergen-sentrum hev berre ein sjøelveigarprosent på 50,1 prosent i dag. I mange bydelar hev me ein sjøelveigarprosent på kring 70 prosent. Det er vel ikkje urimeleg å rekna med at det var eit liknande tilhøve millom Bergen-Sentrum og resten av Stor-Bergen i perioden fram til 1972. Ein kann kalla Bergen eit gjennomtrekksområde. Tilflyttarane kom til Bergen-Sentrum som leigetakarar. Når dei fekk betre råd reiste dei ut til bydelane og vart sjøelveigarar. Men ein kann òg tenkja seg at det var innfødde bergensarar som flytta ut, medan innflyttarane vart buande i sentrum. Både gjennomtrekksområdetendensane og dei reine utflyttingstendensane hev vore viktige samfunnsdrag i Stor-Bergen.

Ein kann nok segja at Stor-Bergen var ei drivkraft når det galdt å draga til seg innbyggjarar i den fyrste etterkrigstidi fram til 1970. I ettertid hev folketalsutviklingi i Stor-Bergen stabilisert seg. Loddefjord som tidlegare låg under Laksevåg kommune hev rett nok havt ein etter måten stor folketalsvokster. Men Fana og Arna hev stabilisert seg, Asane hev vakse med umlag 5000 innbyggjarar fram til tidleg på 1990-talet. Her må det takast atterhald for um dei gamle kommunegrensone samsvarar med bydelsgrensone i dag. Når det gjeld Fana legg eg saman tali for Ytrebygda og Fana. Hovudtendensen skal i alle fall vera klår nok.

SOTRA OG OLJA

I dag er Sotra ein moderne kommune med stor overvekt av innbyggjarar som er sysselsette innanfor sekundær- og tertiærnæringsane. Um ein gjeng 30-35 år attende er det eit heilt anna Sotra me kann tenkja oss. Lat oss illustrera dette med nokre tal. I 1960 arbeide 31.6 prosent av innbyggjarane i Fjell kommune innanfor primærnæringsane. I 1980 var det 4.8 prosent. Endringane i sekundærnæringsane var småe. I 1960 arbeide 34.6 prosent av innbyggjarane i kommunen i tertiærnæringsane. I 1980 var talet 61.8 prosent. Tilsvarende tal for Sund kommune syner same tendensen, men endringane er noko mindre der. Tali frå primærnæringsane er dominerte av talet på fiskarar. I 1960 utgjorde fiskarane 23.5 prosent av arbeidstokken. I 1980 var talet 3.1 prosent.

Fordelingi av tertiærnæringsane syner ein auke på 10 prosent innanfor sektoren tenesteytande service mellom 1970 og 1980. Varehandelen aukar med kring 6 prosent både i Fjell og Sund på Sotra. Men samferdslenæringsi gjeng attende millom

Kommunane har operert innanfor ein statleg næringspolitikk. Råmevilkåri for næringslivet innanfor kommunane hev vorte regulert av staten på ymse vis. På slutten av 1960-talet og noko inn på 1970-talet vart det klårt at staten vilde koma til å verta innehavar av ei omfattande oljeverksemd. I fyrste umgang var det utanlandske selskap som dreiv leiteboring utan stort hell, men etterkvart kom det fram at oljeverksemd i vilde verta omfattande og at norske firma kunde koma til å spela ei sentral rolle innanfor geologiske undersøkingar, prøveboring og produksjon av olja. I tillegg til dette kom alle ringverknadene av olja. Oljeinstallasjonar skulde setjast opp, reparerast og haldast ved like. Dessutan kom all den tenesteytingi som trengdest innanfor m.a. bygg og anlegg.

I Hordaland vart det tidleg lagd planar for olje- og oljerelatert verksemd i Hordaland generelt. Fleire bergenske reidarlag, eit trygdslag og tre-fyretak i industrien var med i planleggjingsarbeid frå 1965⁶. Bergenske interessentar, BMW og J. Grieg var med på å kjøpa eit basesenter i Stavanger. BMW hadde dessutan tilknytning til Akergruppa som hadde arbeidd seg opp etter måten mykje kunnskap om oljesektoren alt den gongen. Frank Mohr vann tidleg ry som produsent av oljelensor, og AB-NERA kunde tilby teletenestor, og Westwing kunde tilby helikoptertenestor. Bergens industrigruppe A/S etablerte seg som kontakt- og samordnande organ for tolv verksemdar innanfor høgst ulike bransjar. Bergen hadde eit allsidig industrimiljø kring 1970. Byen hadde ei rik tilknytning til skipsfart. I tillegg til dette hadde byen eit breidt forskings- og utdaningsmiljø med relevant kompetanse for oljesektoren⁷. Alt dette gjorde at Bergen-kommune hadde store vonar til oljeutvinning i Nordsjøen.

Umkring 70 firma hev etablert seg på Agotnes-terminalen på Sotra frå midt på 1970-talet og fram til i dag. Ordføraren i Fjell kommune Olav G. Fredheim meiner at basen hev vore drivfjør for voksteren i den lokale næringsverksemd i. Basen hev drege nytt næringsliv til kommunen. Basen ligg strategisk til. Avstanden til Bergen og til Oljefelti er stutt⁸. Det er vel ikkje unaturleg å tenkja seg at Sotra-området hev havt gode høve til å manøvrera innanfor den offentlege næringspolitikken. Avkastingsi på nyinvesteringar hev truleg lokka mange verksemdar til Sotra, og kommunane hev havt full utteljing innanfor dei råmevilkår dei hev fenge.

Det kann hevdast at Bergen trass i alt hev vore ei drivkraft i næringsvoksteren på Sotra. I stor utstrekning må ein rekna med at det er bergenske fyretak som hev etablert seg på Sotra. Den statlege næringspolitikken og kommunane hev ikkje kunna hindra at bergensarane hev greidd å taka til seg mange viktige funksjonar. Bergen hev havt eit aktivt forskingsmiljø med viktige fagkunnskapar om petroleumsindustri og bergenske verksemdar hev proffitert på den oljerelaterte verksemd i. Dessutan finst det vel etter måten mykje oljerelatert verksemd innanfor Bergen. På den andre sida er det grunn til å understreka at kommunane på Sotra hev havt jamt sterkare høve til å driva aktiv næringspolitikk dei siste 20-25-ari. Oljebransjen hev vore so ny at Bergen ikkje hev havt høve til å verta eit knutepunkt slik som byen tenkte seg i

utgangspunktet. Kompetanseutviklingi innanfor verksemdene i Stor-Bergen hev vel i fleire tilfelle vore styrd meir av oljebransjen sjølv enn av innspel frå næringslivet i Stor-Bergen. Kommunane på Sotra hev greidd å samla eit fagmiljø med høg kompetanse på svært kort tid. Kommunen hev kunna spela ei samordnande rolla millom dei ulike verksemdene. Verksemdene hev truleg havt større interessa av å samordna seg innanfor Sotra enn av å samordna seg med næringslivet i Stor-Bergen.

Men trass i dette er det ei kjensgjerning at Stor-Bergen og resten av Hordaland er ein del av det oljerelaterte næringslivet på Sotra. Gjennom fylkeskommunen kann heile Hordaland vera med å påverka den statlege oljepolitikken i fylket gjennom tilrådingar av planar og opplegg for oljeverksemd i fylket. Det oljerelaterte næringslivet er heller ikkje berre knytt til Sotra. NUTEC-senteret på Laksevåg og Frank Mohr-anlegget for oljelensor i Fusa-kommune er berre eit par døme på fylkeskommunale dimensjonar av oljeverksemd. Mongstad-anlegget i Nordhordland hev dessutan vorte eit nytt tyngdepunkt for oljeverksemd i dei siste 5-10-åri.

AVSLUTNING

Det er ikkje råd å gjeva noko heilt eintydig svar på um Bergen hev tapt status som pressumråde etter 1972. Når det gjeld Sotra ser det likevel ut til at kommunen hev havt høve til å føra ein sjølvstendig og samordnande næringspolitikk. Kommunen hev ein samordningskompetanse som ikkje utan vidare kunde ha vorte overført til Bergen. Sotra-området og andre umlandskommunar til Stor-Bergen ser ikkje ut til å draga til seg mange rike skatteytarar frå Bergen. Dette var eit viktig argument for innleming av det som var umlandskommunar innanfor Stor-Bergen i 1972. Storkommunane vert heller ikkje prioritert i like stor målestokk som tidlegare. Styremaktene hev gjeve dei småe kommunane betre høve til å driva næringsplanleggjing. Ein kann vel segja at kommunane på Sotra framleis hev eit godt arealgrunnlag samanlikna med Stor-Bergen, og det gjev gode vilkår for å trekkja til seg nye verksemd. Velferdstilbodet og infrastrukturen på Sotra er betre enn i dei fleste umlandskommunane innanfor Stor-Bergen før 1972 (kanskje med unnatak for Laksevåg). Men likevel kan ein vel sjå minst ein jamlikskap mellom Arna, Asane, Fana og Laksevåg fram til 1972 og Sotra i dag. I båe tilfelle vert sentrumsfunksjonane til Bergen viktigare i takt med dei nye kommunikasjonane. Utfrå dei tilhøve som denne oppgåva hev analysert kann mykje tala for at Bergen i etter måten stor grad hev havt vanskelegare for å hevda seg andsyntes omlandskommunar som Sotra i dei siste 20-25-åri.

1. Gerhard Meidell Gerhardsen, Tore Rødseth, Einar Hope og Eilif Asbo, Bergen i Perspektiv, Bergen 1970. Jens Chr. Hansen s. 42.

2. Grønlie Tore og Fossen Anders Bjarne, Bind 4 av Bergen Bys historie, Byen sprenger grensene, 1985. Grønlie s. 580.

3. ibid, s. 514

4. ibid, s. 623.

5. ibid s. 624
6. ibid, s. 759
7. ibid, s. 950-953
8. ibid, s. 678
9. Furre Berge, Vårt Hundreår, Oslo 1991, s. 298.
10. ibid, s. 301
11. Statistisk Fylkeshefte 1973 s. 48-50
Statistisk Fylkeshefte 1983 s. 43-44
Bergens Tidende 15 oktober 1995
12. Danielsen, Dyrvik, Grønlie, Helle, Hovland, Grunntrekk i norsk historie, Oslo, 1991. Grønlie Tore s. 334
13. Bukve Oddbjørn, Lokal Utviklingspolitikk ?, Oslo, 1994, s. 26-27
14. ibid
15. ibid, s. 64
16. Bergen bys historie j.m.f. ovanfor, s. 659.
17. Tal frå ei artikkelrekkja som gjekk i Bergens Tidende i 1993, m.a. Bergens Tidende 23 og 26 oktober og 2 og 6 november.
18. Jan Helge Lie, Bymann og Stril, Bergen, 1986, hovudoppgåva, m.a. s. 48,
19. J.m.f. Stortingsmeldingar nr. 76/1971 og nr. 95/1970, sitert frå, Bergen Kommune, Bergen i bildet for Oljen, Bergen, 1972.
20. Bergen Kommune, Bergen i Bildet for Oljen, 1972.
21. Bergens Tidende, 28 oktober 1995